

УКРАЇНЬСЬКА МОВА В ЕТНОМЕНТАЛЬНОМУ ПРОСТОРИ

У статті йдеться про взаємозв'язок між українською мовою й етноментальністю, на конкретних прикладах простежується процес самоідентифікації українського народу через його мову, яка відображає і формує етноменталітет.

Ключові слова: українська мова, етноментальний простір, менталітет.

„Скарбницею нашого духу” називав українську мову Пантелеймон Куліш у „Зазивному листі до української інтелігенції”. „Слово наше невмируще, ... ніжне, мальовниче, голосне, як пісня”, – писав він.

Мова є чинником збереження національної ідентичності, найхарактернішою її ознакою. Німецький учений Вільгельм фон Гумбольдт трактував мови як відображення об'єднаної духовної енергії народу, що дивовижним чином закріплена у відповідних звуках [3, с.118].

Дослідженню мови як духовно-національного феномена присвячені праці Івана Огієнка, Степана Смаль-Стоцького, Миколи Наконечного, Юрія Шевельова, Олексія Братка-Кутинського та інших українських вчених.

Мета статті – розкрити роль української мови в етноментальному просторі, зв'язок між мовою й етнічною ментальністю.

Поняття „етноментальний простір” ми розуміємо як традиційне світосприйняття національної спільноти, систему поглядів на світ певного етносу.

Мова – ніби своєрідний мікроскоп, через який людина бачить і відкриває світ таким, яким його закарбовано в етнічній пам'яті. Як неодмінний атрибут нації, як основа національної культури, мова формує своєрідний аналог дійсності, перетворює світ у логічні та образні структури.

Національна мова вводить людину у таку пізнавальну систему, яка їй найближча, яка відповідає її генетичній програмі. Костянтин Ушинський писав: „Коли зникає народна мова, – народу нема більше!.. Поки живе мова народна в устах народу, до того часу живий і народ...” [8, с.123].

Ментальність, що творила українську мову, спрямована до світла, до сонця; в її основі лежить образ триєдності світобудови. Це засвідчує український національний символ – Тризуб (Тризубець), а також слово „Трійця”, що означає єдність Бога у трьох іпостасях. Саме символ трійці – жезл з триконечним навершям, який звався „кий”, – був ознакою верховного правителя на Україні [1, с.66-68]. Від слова „Кий” походить і назва столиці України – Київ.

Про Україну П. Куліш писав так: „по-письменськи Мала Росія, а по-народному Україна”.

Відомий учений-психолог О. Братко-Кутинський припускає, що в давнину слово „Україна” несло в собі зміст „земля, виділена нам Богом” [1, с.66-67]. Так само, як *вкрайний хліб* зветься *окрайкою (окрайцем)*, *україна* (виділена з-поміж інших) *земля* буде називатись *Україною (Вкраїною)*.

Зазначимо, що в основі слова „Україна”, імовірно, лежить ім'я давнього *сонячного бога Ра*. Мабуть, не випадково схід сонця українці назвали словом „ранок”. Отже, Україна асоціюється із землею, де поклонялися богу сонця – Ра (можливо, богині?). Підтвердженням цьому може бути і той факт, що старі жінки на Волині на запитання, хто їх навчив тої чи іншої старої пісні, відповідали: „Мати Ра” [1, с.78]. Напевне, і вигук радості „*ура!*”, як зазначає О. Братко-Кутинський, виник з нагоди урочистості – вшанування *Ура (Ур – ім'я сонячного світла)*.

За дослідженням психолога-лінгвіста, перед тим, як усталилася назва „Трійця”, символ божественної триєдності звався „Чер” (*Шр, Щир, Шир, Чар*). На Північному Кавказі в мові адиге й досі є слово „*Щр*”, яке означає трієстість (три, трійця) [1, с.71]. Цей давній корінь „чер” і його варіанти знаходимо у назвах міст Чернігів, Чернівці, у словах *щирий, чари* тощо.

Етимологія слова „*хоругва*” (*хоругвб*) вказує на ім'я давньоукраїнського бога *Хорса (Хора, Гора)*. Вислови „Ой леле!”, „Ой лелечко!”, які українці вживають з таким же значенням, як вигук „О Боже!”, – є зверненням за підтримкою до *богині Лелі*, шанованої нашими трипільськими пращурами лелегами або пеласгами. Послідовники культури Лелі (богині води, матері Всесвіту)

називались *лелеками* (*лелегами*). Птах лелека вважався живим символом богині, тому має на Україні ще й назви, утворені від слова „Бог”, – *бузько, бусел, боцюн, боцян*. Зі словом „лелека” пов’язані словотворенням і сучасні українські прізвиська на *-ка, -ко*.

Знайомий українцеві з дитинства вислів „Цур тобі та пек!”, що трактується як заборона зурочити, бажання позбутися кого-небудь чи чого-небудь (уживається зі значенням „Тіпун тобі на язик” – не зуроч; прикуси язика), виявляється, сягає своїм корінням імен *богів Пека і Цура (Чура)*. *Пек* – бог кровопролиття, бійок, підземного вогню та всякої біди; *Цур (Чур)* – бог сонця, добробуту, затишку, домашнього вогню. Появу вислову „Цур тобі та пек!”, мабуть, слід пов’язати із прийняттям християнства. Корінь „*цур*” знаходимо в українських словах „*цуратися*” (відчужуватися, гребувати), „*цурб*”, „*цурка*” (паличка, тріска). Можливо, первинне значення вислову „*аж цурки летять*” було іншим, ніж у сучасній мові, адже „*до цурки*” – на дрібні шматочки, повністю. *Цурка* – це ще й невелика, загострена з одного боку паличка, за допомогою якої в’язуть снопи, туго скручуючи перевесла. Отже, напевне, в’язання снопів, що є символом добробуту, у давнину було для українців священним дійством, своєрідним культом богу Цуру.

Українські слова „*люб*”, „*побуджжя*” несуть інформацію про те, що в основі сімейних стосунків українців була любов і дружба, а „*освіта*” спрямовувала їх до світла.

Поширення у нашій мові слів, утворених за допомогою демінутивів (зменшувально-пестливих суфіксів), як-от: *істоньки, питоньки, спатоньки, спатунечки, спатусечки, спатуні, спатусі, спатки, сістоньки, милесенький, воріженьки*, – визначають у характері українців доброту, лагідність, ніжність і чуйність, уміння передати словом найтонші відтінки понять.

Культурна пам’ять українців формувалася за допомогою характерних мовних засобів, які відтворювали цю культуру. Про високий рівень етнокультури українства свідчить той факт, що в українській мові немає матірньої лексики (мату). Сакральними для українця були слова „мати”, „матінка”, „матуся”, „матусенька”, „неня”, „ненечка”. Зазначимо, що у деяких регіонах України (с. Автуничі Городнянського району Чернігівської області, Любеч Ріпкинського району) „матюччя” називають словом „москалі” (кажуть: „крутить (гне) москалі”).

Згадаймо, як проклінала малого Сашка бабуся в автобіографічній повісті „Зачарована Десна” О. Довженка:

– Мати Божа, Царице Небесна, – гукала баба в саме небо, – *голубонько* моя, святая великомученице, побий його, невігласа, святим твоїм омофором! Як повисмикував він з сирієї землі оту *морковочку*, повисмикуй йому, Царице милосердна, і повикручай йому *ручечки й ніжечки*, поламай йому, свята владичице, *пальчики й суставчики*...

(Омофур – частина убрання сановної духовної особи, що накидається на плечі).

О. Довженко пише, що прокльони лилися з вуст баби Марусини, „як вірші з натхненного поета”. Наявність у них емоційно-експресивної лексики (ручечки, ніжечки, пальчики й суставчики тощо) зближує їх з піснею-голосінням.

Отже, матірня лексика не була властива українцям.

Етномовну картину світу яскраво відтворює народна фразеологія. Самобутні з погляду національної специфіки фразеологізми віддзеркалюють світобачення того чи іншого народу. Простежимо це на паралелях фразеологічних зворотів. Так, російський фразеологізм „После дождичка в четверг” (зі значенням „цього ніколи не може бути”) має в українській мові такі відповідники: „На Миколи, та й ніколи”, „Тоді буде, яка рак свисне”, „Як рак у полі свисне”, „Як п’явка крикне”, „Тоді буде, як дві неділі разом зійдуться”, „Як на долоні волосся поросте”. В узбецькій мові – „Коли хвіст верблюда достане землі”; у казахській – „Коли хвіст верблюда досягне землі, а кози – неба”; у монгольській – „Коли хвіст верблюда досягне землі, а роги гірського козла – неба”; в евенкійській – „Коли хвіст собаки висохне”.

Фразеологізм „На городі бузина, а в Києві дядько” (щось від чогось надто вже далеко) має аналог російською „Где имение, а где наводнение”; Рос. „Проще (дешевле) пареной репы” – „Простіше простого”, „Дешевше від дірки з бублика”; „Молоть чепуху” – „Розводити химині кури”, „Сон рябої (вороної) кобили”, „Говорив Мирон рябої кобили сон”, „Плести банелюки (плетеники)”, „Вигадувати таке, що і в борщ не кришать”, „Намолоти сім мішків гречаної вовни (і всі неповні)”, „Наговорити на вербі груші (на осіці кислиці)”.

За своєю образністю, емоційністю українська фразеологія є унікальною, вона може бути предметом спеціального дослідження як скарбниці етноментальності.

Таким чином, етноментальність української нації, обрії світобачення народу розкриваються за допомогою мовних засобів, які відтворюють і формують культурну пам’ять носіїв мови.

Література

1. Братко-Кутинський Олексій. Феномен України // Газета „Вечірній Київ”, Українська академія оригінальних ідей. – К., 1996. – 304 с.
2. Васильченко В’ячеслав. Омонімія компонентів фразеологічних одиниць: етнокультурний контекст // Дивослово. – 2009. – № 12. – С. 31-35.
3. Гумбольдт В. Язык и философия культуры. – М.: Прогресс, 1985. – С. 118.

4. Дяченко-Лисенко Любов. Ментальність сучасного українця в світлі сакральної термінології // Українська мова і література в школі. – 2005. – № 3. – С. 48-50.
5. Левченко Тетяна. Мова і духовність нації // Українська мова і література в школі. – 2003. – № 5. – С. 67-69.
6. Личкова В. Український сасит: світовідношення як святовідношення // Філософія етнокультури та морально-естетичні стратегії громадянського самовизначення: Зб. наук. статей / За ред. проф. В.А. Личковаха. – Чернігів, ЦНТЕІ, 2006. – С. 13-20.
7. Сагач Галина. Екологія духу й екологія слова // Дивослово. – 2008. – № 11. – С. 2.
8. Ушинський К.Д. Вибрані педагогічні твори. – Т. 1. – К.: Рад. школа, 1983. – С. 123.

В статье рассматривается взаимосвязь между украинским языком и этноментальностью, на конкретных примерах прослеживается процесс самоидентификации украинского народа посредством его языка, который отображает и формирует этноменталитет.

Ключевые слова: украинский язык, этноментальное пространство, менталитет.

The article deals with the interconnection of the Ukrainian language and ethnomentality. The process of Ukrainian people self identification is observed on the concrete material. The language reflects and forms the mentality of the nation.

Key words: the Ukrainian language, ethnomental field, ethnomentality.